

France Kresal

DELAVSKI ZAUPNIKI

V razmerah revolucionarnega obdobja proti koncu prve svetovne vojne in po njej, in pod vplivom oktobrske revolucije, je nastala nova organizacijska oblika delavskega gibanja. To so bili tovarniški sveti, prek katerih so delavci v podjetjih soodločali z upravo podjetja pri reševanju nekaterih gospodarskih in socialnih problemov delavstva. Taki sveti z istim ali drugačnim imenom so bili ustanovljeni v mnogih podjetjih v skoraj vseh evropskih državah.¹

Tudi v Jugoslaviji je delavski razred s svojim pritiskom po prvi svetovni vojni dosegel uvedbo delavskih predstavnikov v podjetjih. V prvih letih je bila institucija delavskih zaupnikov precej tesno povezana z institucijo obrtnega nadzorništva in bi do neke mere njeno vlogo lahko razumeli kot kontrolo in nadziranje proizvodnje. Poznejše uredbe in zakon o zaščiti delavcev z dne 28. februarja 1922, ki je uvedel delavske zaupnike v vsa podjetja po državi, pa so skrčili njihovo funkcijo na izrecno posredniško — pomirjevalno; bili so brez vpliva na upravljanje podjetij. Imeli so pravico ščititi gospodarske, socialne in kulturne interese delavcev. Sodelovali so pri sklepanju kolektivnih pogodb, posredovali v sporih med delavci in delodajalci, skrbeli, da so se izpolnjevali predpisi glede delovnega časa, zdravja, življenja delavcev in predpisi o socialnem zavarovanju. Dalje razvoj institucije delavskih zaupnikov ni šel, ker se je med tem že poleglo revolucionarno razpoloženje delavstva, buržoazija je prešla z oživiljanjem gospodarstva v protiofenzivo, delavsko gibanje pa je oslabilo tudi zaradi svoje neenotnosti. Sicer se pa tudi delavski sindikati sprva niso posebno zavzemali za razširitev te organizacijske oblike delavskega gibanja.

Delavski zaupniki so bili zakoniti zastopniki delavstva po obratih, posredniki med delavci in delodajalci v delovnih sporih in varovalci delavske zaščitne zakonodaje po obratih. Bili so izvoljeni predstavniki vseh v določenem obratu zaposlenih delavcev, zato so jih pogosto imenovali tudi delavske obratne zaupnike. Delavski zaupniki niso bili predstavniki ali zastopniki političnih strank, niti delavskih strokovnih organizacij; volili so jih vsi zaposleni delavci ne glede na strokovno organiziranost ali neorganiziranost. Seveda so bili zelo pogosto delavski zaupniki pripadniki določenih strank, najpogosteje delavskih in tudi strokovno organizirani v enem od sindikatov. Delavski obratni zaupniki, ki so uživali zaupniško imuniteto, so pogosto postajali tudi nosilci sindikalne borbene politike, ali pa so bili to že prej, ne pa le varovalci delavske zaščitne zakonodaje in posredniki med delavci in podjetnikom. Zato so se sindikati borili, da bi imeli čimveč svojih ljudi med zaupniki.

V Sloveniji je bila institucija delavskih zaupnikov uvedena z uredbo celokupne narodne vlade SHS v Ljubljani glede obrtnega nadzorništva 18. decembra 1918. Ta uredba je območje obrtnega nadzorništva za Kranjsko raztegnila na vse ozemlje narodne vlade SHS v Ljubljani in pri vseh obratih tega nadzorništva se je morala uvesti institucija delavskih zaupnikov. Z delavskimi zaupniki je moralo biti obrtno nadzorništvo v najožjem stiku.

O notranji ureditvi institucije delavskih zaupnikov je bil napovedan izid posebne uredbe.²

V moči te uredbe in ob podpori revolucionarnega razpoloženja delavstva so bili v mnogih podjetjih takoj izvoljeni ali postavljeni delavski zaupniki.

¹ Prim. dr. Anton Kržišnik, *Socialna politika*, I. del. Ljubljana 1967, str. 149—150; dr. Stojan Bajč, *Zaščita delavskih in nameščenskih razpustov*. Ljubljana 1933; Vanek Šiftar, *Delavsko soodločanje in upravljanje v industrijskih podjetjih* (od ideje do leta 1950), Maribor 1969.

² Ur. list. št. XXVIII/216, stran 61, 28. decembra 1918.

Njihovo delovanje, pristojnosti, pravice in dolžnosti ter način izvolitve pa z zakonodajo še dolgo časa ni bilo določeno.

Zakon o zaščiti delavcev je v čl. 108 sicer določal, da imajo delavci pravico izvoliti svoje delavske zaupnike v vseh podjetjih, za katere je ta zakon veljal,³ ni pa hkrati predpisal navodil za izvolitev delavskih zaupnikov, niti poslovnika, po katerem naj bi delavski in nameščenski zaupniki poslovali. Ta dva dokumenta sta izšla šele 23. decembra 1927.⁴ Ves ta čas so v mnogih podjetjih delavski zaupniki sicer obstajali in delovali, podjetniki pa so imeli možnost ovirati njihovo delo, odrekati legalnost njihovega poslovanja, jih preganjati, ovirati volitve in jim odrekati vlogo legalnih predstavnikov delavstva. V mnogih podjetjih delavskih zaupnikov sploh niso volili.

Po čl. 109 zakona o zaščiti delavcev⁵ so imeli delavski zaupniki te naloge: a) delovati za zaščito gospodarskih, socialnih in kulturnih interesov delavcev, zaposlenih v podjetju; b) vplivati na vzdrževanje dobrih odnosov med delavci in njihovimi delodajalci; c) sodelovati pri pripravljanju in izdelovanju kolektivnih delovnih pogodb med delavci in delodajalci; d) skrbeti, da delodajalci in delavci strogo izpolnjujejo vse kolektivne in individualne delovne pogodbe; e) posredovati med delavci in delodajalci v sporih, ki bi izvirali iz delovnega razmerja, zlasti pa v takih, ki bi se nanašali na mezde (plače), da bi se taki spori poravnali zlepa; kjer se delavskim zaupnikom to ne bi posrečilo in kjer bi zaradi tega pretila stavka, bi morali zahtevati posredovanje pristojnih državnih oblasti (inšpekcije dela); f) posredovati pri določanju akordnih tarif, povprečnih in minimalnih zaslužkov, kolikor ti ne bi bili uravnavani že s kolektivnimi pogodbami, ki bi jih sklenile delavske strokovne organizacije (sindikati) in delodajalci; g) prizadevati si, da bi se dosledno izvajali vsi zakoni in uredbe za zaščito delavcev glede delovnega časa, zdravja, življenja in socialnega zavarovanja; h) prizadevati si, da bi se v podjetjih vzdrževala red in disciplina; i) poskušati zlepa poravnati spore, ki bi nastali zaradi sprejemanja in odpuščanja delavcev; j) sodelovati pri upravljanju raznih delavskih humanitarnih ustanov (konzumne zadruge, društva za medsebojno pomoč itd.) in k) delodajalcem dajati predloge za izboljšanje organizacije dela v podjetjih.

Delavske zaupnike so volili z neposrednim tajnim glasovanjem po kandidatih listah (proporčni volilni sistem). Aktivno volilno pravico so imeli vsi delavci, ki so bili ob času volitev zaposleni v podjetju in bili stari nad 18 let. Mandat delavskih zaupnikov je trajal 1 leto. Vsak delavski zaupnik je bil lahko ponovno izvoljen. Delavski zaupnik je lahko izgubil mandat predčasno, če se mu je prostovoljno odpovedal, z izgubo državljanskih pravic, z izstopom iz podjetja in zaradi težke kršitve dolžnosti ali s prekoračenjem področja svojega delovanja; o tem je odločala pristojna inšpekcija dela na zahtevo dveh tretjin delavcev, če je delavski zaupnik težko kršil svoje dolžnosti, ali na za-

³ v rudarskih in toplinskih podjetjih v Sloveniji, ki so spadala pod nadzorstvo ministrstva za gozdove in rudnike, niso volili delavskih zaupnikov po čl. 108 i sl. zakona o zaščiti delavcev, marveč člane krajevnega delavskega odbora po čl. 23 avstrijskega zakona o rudarskih združenjih z dne 14. avgusta 1896. Zaščito delavskih funkcionarjev rudarskih združenj je zagotavljal statut rudarskih združenj, ki je v čl. 7 zahteval, da morajo izvoljeni delegati rudarskih združenj, člani krajevnih odborov, zaupniki, prisledniki poravnalnega urada in razsodišča opravljati svoje delo vestno in po najboljši volji; da morajo podjetniki in zakupniki zagotoviti članom druge skupne (delavske ali tako imenovane II. skupine rudarskih združenj) polno svobodo in neodvisnost pri izvrševanju svojih dolžnosti v obsegu njihovega zakonitega področja, tako da izpolnjevanje teh dolžnosti ne bi moglo biti povod za njihov odpust ali za ukrepe, ki bi bili v nasprotju z delom zakona o rudarskih združenjih. Za druga področja, kjer ni veljal avstrijski zakon o rudarskih združenjih z dne 14. avgusta 1896, in kjer niso obstajali krajevni združni odbori na osnovi tega zakona, je minister za gozdove in rudnike s svojo odločbo z dne 9. marca 1931 (Sl. N. 62/XVIII, Sl. list 503) posebej dovolil, da se v vseh rudarskih in toplinskih podjetjih, ki spadajo pod nadzor tega ministrstva, volijo delavski zaupniki po navodilih o volitvah delavskih zaupnikov z dne 23. decembra 1927. O delavskih zaupnikih monopolskih delavcev je določal pravila šele čl. 31 pravilnika o monopolskih delavcih z dne 19. julija 1935 (Sl. N. 261/LXV; list 4 ex 1936), o delavskih zaupnikih delavcev državnih prometnih ustanov pa čl. 116 pravilnika o delavcih prometnih ustanov z dne 24. junija 1939 (Sl. N. 154/LIII; Sl. list 562; prim. Stojan Bajčič, Delovno pravni zbornik, Ljubljana 1940, stran 391).

⁴ Sl. N. 396/LXXXIII; Ur. list št. 3/1928.

⁵ Ur. list 74/1922, str. 490–491.

htevo podjetnika, če je prekorachil področje svojega zakonitega delovanja. O pritožbi je dokončno odločalo ministrstvo za socialno politiko.

Delavske zaupnike so volili volilni odbori. Volilni odbori so bili za prve volitve delavskih zaupnikov v podjetju sestavljeni iz najstarejših delavcev podjetja. Članov volilnega odbora je moralo biti toliko, kolikor zaupnikov so volili. Poznejše volitve zaupnikov pa so izvajali delavski zaupniki sami, ko jim je potekel mandat.

Število delavskih zaupnikov se je ravnalo po številu delavcev, ki so bili zaposleni v posameznem podjetju. V podjetjih z do 20 delavci so volili enega zaupnika, od 20 do 50 največ 3, nato pa na vsakih 50 delavcev po enega. Vendar so smela imeti podjetja s 100 do 150 delavci pet zaupnikov, podjetja s 150 do 450 delavci pa le največ 6 zaupnikov. V podjetjih z več kot 450 delavci so na vsakih nadaljnjih 50 delavcev volili še po enega zaupnika, vendar vseh skupaj nikoli ni smelo biti več kot 16. Tudi nameščenci, če jih je bilo več kot 10, so volili svoje posebne zaupnike.

Delavski zaupniki so morali konec vsakega leta pristojni inšpekciji dela predložiti pismo poročilo o svojem delovanju.

Delavski zaupniki niso dobivali za svoje delo nobene plače ali nagrade. Svoje dolžnosti so morali opravljati izven delovnega časa, če je le bilo to mogoče. Če dela, ki je izviralo iz zaupniške funkcije ni bilo mogoče opraviti izven delovnega časa, ga je smel delavski zaupnik opraviti med svojim delovnim časom in mu zaradi tega podjetnik ni smel ničesar odtegniti od plače, niti ga ni smel ovirati pri izvrševanju funkcije. Če je delavski zaupnik delal po normi, mu je za čas odsotnosti z dela tekla urna mezda.

Delodajalci niso smeli odpuščati niti preganjati delavskih zaupnikov zaradi pravičnega izvrševanja dolžnosti, ki jih je predpisoval zakon o zaščiti delavcev. O izpolnjevanju te določbe in njeni veljavnosti bomo še govorili.

Vloge in pomena institucije delavskih zaupnikov so se zavedali tako delavci kot delodajalci. Čeprav je bila vloga delavskih zaupnikov izključno in izrecno posredniško-pomirjevalnega značaja, so ji delavci pripisovali velik pomen. Z dobro organizacijo dela so mogli storiti mnogo dobrega in koristnega za materialni položaj delavcev, pa tudi za razvoj in napredek delavskega gibanja nasploh. Delavske strokovne organizacije vseh smeri so jim dajale vedno večji pomen in v veliki meri opirale svoje delovanje prav na nje. Delavci so v njih videli svoje neposredne in konkretne zastopnike pri urejanju odnosov z delodajalcem. Zlasti če ni bilo v podjetju močnih delavskih strokovnih organizacij, so bili delavski zaupniki edini zaščitniki delavcev in varovalci njihovih pravic. Delavci so dobivali občutek, da niso prepuščeni samim sebi v odnosih do podjetnikov. To so razumeli tudi delodajalci. Kakor niso radi trpeli močnih delavskih strokovnih organizacij v svojih podjetjih, prav tako niso radi videli dobrih delavskih zaupnikov, zlasti še, ker so bili ti z zakonom o zaščiti delavcev zaščiteni in jih podjetnik zaradi njihovega delovanja ni smel odpustiti ali kako drugače preganjati in jih sicer ovirati pri delu. Ker pa so izšla navodila za volitev delavskih zaupnikov šele 23. decembra 1927, prav tako tudi poslovnik o delovanju delavskih zaupnikov, so ves ta čas delavski zaupniki obstajali in delovali v nekakšni pollegali. Podjetniki so jih priznavali, ali pa jih niso priznavali, sklicujoč se pri tem, da ne priznajo izvolitve, ker navodila za to še niso bila predpisana. In ker izvolitve za zaupnika niso priznali, vršilec dolžnosti delavskega zaupnika tudi ni užival zaščite, do katere je po zakonu imel pravico. Enako je bilo glede njihovega delovanja. Čeprav je že zakon o zaščiti delavcev točno določal njihove naloge, so jih podjetniki pri izvajanju teh nalog ovirali, češ da še ni izšel poslovnik o delovanju delavskih zaupnikov, in zato ni jasno, kako naj delujejo.

Vse te nejasnosti in neurejenosti so bile sicer izključno formalnega značaja in se stanje tudi po izidu navodil in poslovnika ni bistveno spremenilo.

Priznala pa sta vsaj formalno in pravno jasnost. Kot že rečeno so navodila za volitve delavskih in nameščenjskih zaupnikov izšla 23. decembra 1927, prav tako tudi poslovnik o delovanju delavskih in nameščenjskih zaupnikov. Oba dokumenta je izdal minister za socialno politiko dr. Andrej Gosar.

Glede volitev navodila niso v ničemer spremenila zadevnih določb zakona o zaščiti delavcev, le natančneje so opisala ves postopek.

Volitve so odpadle, če so se najmanj tri petine delavcev, zaposlenih v podjetju, sporazumele s svojim delodajalcem o imenovanju delavskih zaupnikov. Delavske in nameščenjske zaupnike kakor tudi njihove namestnike so volili redno v mesecu januarju vsakega leta. Njihov mandat je trajal eno koledarsko leto; če pa se nove volitve iz kakršnegakoli vzroka niso izvršile v predpisanem roku, so smeli ostati dotedanji zaupniki še nadalje v svoji funkciji, toda najdalj še za leto dni. Glede predčasne izgube mandata delavskih in nameščenjskih zaupnikov ni bilo nobenih sprememb, prav tako ne glede števila zaupnikov, ki so jih volili v posameznih podjetjih glede na število zaposlenih delavcev.

Postopek za izvedbo volitev delavskih in nameščenjskih zaupnikov je bil dokaj zapleten in dolgotrajen. Izvajali so ga volilni odbori, kontrolirati pa so ga smele pristojne inšpekcije dela. Pri volitvah so smele sodelovati tudi delavske zbornice. Predvsem pa so morale delavske zbornice volilnemu odboru prikskrbeti ves volilni material. Nosile so tudi vse stroške v zvezi z volitvami.

Volilni odbor je moral razpisati volitve najmanj 2 tedna pred volitvami, v podjetjih z več kot 150 delavci pa celo najmanj 3 tedne pred dnevom volitev. Sestaviti in razgrniti je moral volilni imenik. Volilno pravico so imeli vsi zaposleni delavci podjetja, ki so bili stari nad 18 let.

Glasovanje je potekalo z glasovnicami. Vsaka kandidatna lista je morala imeti svoje glasovnice, ki so se smele med seboj razlikovati samo po barvi. Glasovnic za vsako kandidatno listo je moralo biti toliko, kolikor je bilo volilnih upravičencev. Vsak volilni upravičenec je moral dobiti na volišču glasovnico vsake kandidatne liste in prazno kuverto. Glasovnico kandidatne liste, za katero je glasoval, je volivec zalepil v ovojnico in jo izročil članu volilnega odbora, ki jo je nato vpričo volivca vrgel v skrinjico. Podjetje je moralo omogočiti nemoten potek volitev, volitve pa po drugi strani niso smele ovirati obratovanja podjetja.

Mandate so dodeljevali za posamezne kandidate po vrstnem redu, v kakršnem so bili ti vpisani na posamezni kandidatni listi. Enako je veljalo za namestnike delavskih zaupnikov.

V podjetjih, kjer je bilo zaposlenih 10 ali več nameščencev, so morali ti voliti posebej svoje zaupnike, in to na način, ki je veljal za volitve delavskih zaupnikov. Če pa je bilo v podjetju zaposlenih manj kot 10 nameščencev, so ti volili svojega zaupnika na delavski listi in to, na kateri so hoteli. Če pa tako ne bi bil izvoljen noben nameščenski kandidat, potem je nameščenski zaupnik odpadel na kandidatno listo, ki je dobila največ glasov.

Glasovanje za izvolitev delavskih in nameščenjskih zaupnikov je odpadlo, če je bila vložena samo ena kandidatna lista. V tem primeru so šteli vse kandidate in njihove namestnike na tej kandidatni listi za izvoljene, kar je volilni odbor razglasil kot izid volitev.

Praksa je pokazala, da je bil volilni postopek v mnogih primerih po nepotrebnem predolg in preveč zapleten. Zato so poznejša navodila poleg rednega volilnega postopka dopuščala tudi skrajšanega, če je v to privolilo podjetje in štiri petine zaposlenega delavstva.

Razlika med rednim in skrajšanim volilnim postopkom je bila v tem, da pri skrajšanem postopku ni bilo treba volitev prijavljati banski upravi in je volitve razglasil volilni odbor sam. Pri rednem postopku pa so morali banski upravi najprej sporočiti, da se je konstituiral volilni odbor za izvedbo volitev delavskih zaupnikov, koliko zaupnikov bodo volili, in predlagati dan volitev.

Banska uprava je nato razglasila volitve, to sporočila volilnemu odboru, delavski zbornici, inšpekciji dela in podjetniku, od katerega je zahtevala, da volilnemu odboru na voljo seznam vseh zaposlenih delavcev. Sam potek glasanja je bil pri obeh postopkih enak.

Izvoljeni delavski zaupniki so dobili zaupniške izkaznice in bili registrirani pri pristojnih delavskih zbornicah. Poslovnik o delovanju delavskih in nameščenskih zaupnikov je urejal njihovo konstituiranje, določal naloge in način njihovega delovanja. Na prvi seji so morali na novo izvoljeni zaupniki izvoliti starešino delavskih zaupnikov.

Glede nalog zaupnikov poslovnik ni prinesel nobenih sprememb. Glede delovanja pa je bilo ponovno poudarjeno, da je »delovanje delavskih in nameščenskih zaupnikov posredniško-pomirjevalnega značaja«. Iz tega načela so sledila vsa druga navodila o delovanju in sicer: delavski zaupniki niso smeli sodelovati pri sprejemanju in odpuščanju delavcev, niti pri določanju njihovih mezd ali akordnih tarif. V teh zadevah so smeli samo posredovati ob nastalih sporih. Pri podjetniku je o prošnjah in pritožbah delavcev posredoval starešina delavskih zaupnikov. Če starešina pri svojih posredovanjih ne bi uspel in če bi zaradi nepopustljivosti delodajalca ali delavcev pretila stavka ali pa izprtje (lockout), je moral o tem nujno obvestiti pristojno inšpekcijo dela in zahtevati njen poseg, da bi nevarnost odvrnil. Med stavko ali izprtjem starešina zaupnikov ni smel nastopati niti kot govornik niti kot voditelj stavke.

Izpraznjeno mesto delavskega zaupnika je zasedel njegov namestnik.

Vse stroške v zvezi z delovanjem delavskih zaupnikov so morale pokrivati pristojne delavske zbornice.

Zelo pomemben je bil še člen 21, ki je določal: »Delodajalci ne smejo odpuščati niti preganjati delavskih in nameščenskih zaupnikov zaradi pravilnega izvrševanja njih dolžnosti po odredbah zakona o zaščiti delavcev in navodil za volitve delavskih in nameščenskih zaupnikov.« Ta člen, ki je bil za delavske zaupnike najpomembnejši (dajal jim je zaupniško imuniteto), je bil kljub svoji jasnosti zelo sporen, zlasti še, ker so ga podjetniki in tudi sodišča postavljali v zvezo s čl. 6, ki je starešini delavskih zaupnikov prepovedoval sodelovanje v vodstvu stavke. Ali je sodelovanje delavskih zaupnikov v stavki dopustno ali ne? Eni so trdili, da je to celo dolžnost, ne samo dopustno,⁶ drugi pa, da ne. Ali je sodelovanje v stavki odpustni razlog, iz česar sledi izguba zaupniškega mandata in s tem izguba zaupniške imunitete, ali ne?

O vseh teh zadevah niso odločale pristojne inšpekcije dela kot nadzorni organi delavskih zaupnikov, ampak pristojna redna sodišča in Stol sedmorice v Zagrebu kot najvišje prizivno sodišče v delavskih vprašanjih.⁷

Do izida uredbe o minimalnih mezdah, sklepanju kolektivnih pogodb, pomirjevanju in arbitraži z dne 12. februarja 1937, ki je v svojih določilih vseboval tudi norme o delavskih stvarkah, je bila sodna praksa edino merilo in vodilo o postopanju glede zaščite delavskih zaupnikov. Delavskemu zaupniku ni bilo mogoče odpovedati delovnega razmerja, marveč samo razvezati službeno razmerje, če je za to obstajal važen razlog,⁸ ki ga je moral delodajalec navesti hkrati z odpovedjo.⁹ Delodajalec je moral pri odpovedi delavskemu zaupniku dokazati, da je imel za odpoved dejanski razlog in da ne gre za pre-

⁶ Prim. dr. Vitko Kraigher, Pravni pogledi na stavko. Ljubljanski zvon 57/1937, št. 7-8, str. 395-396.

⁷ Za razsojanje o zahtevkih delavskih zaupnikov po § 119 zakona o zaščiti delavcev so bila pristojna redna sodišča. To je bila razsodba Stola sedmorice v Zagrebu z dne 23. oktobra 1928; glej Rješenja kasacionog suda u građanskim pravnim stvarima, izdaja založbe Themis, Zagreb I-VIII. — Navajam po dr. Stojan Bajič, Delovno pravni zbornik. Ljubljana 1940, stran 399.

⁸ Odločba Stola sedmorice oddelek B v Zagrebu z dne 22. januarja 1930. Slovenski pravnik II, stran 223 — navajam po dr. Stojan Bajič, Delovno pravni zbornik. Ljubljana 1940, stran 398.

⁹ Odločba Stola sedmorice oddelek B v Zagrebu z dne 9. avgusta 1927. Organizator, Ljubljana 1934, str. 40, 41; odločba istega sodišča z dne 4. aprila 1935. Organizator 1935, stran 71 — navajam po dr. Stojan Bajič, Delovno pravni zbornik. Ljubljana 1940, str. 389 in 399.

ganjanje zaupnika zaradi pravilnega izvrševanja njegovih dolžnosti.¹⁰ Delovno razmerje je bilo mogoče delavskemu zaupniku odpovedati šele potem, ko je bilo pravnomočno odločeno, da njegov mandat ne obstoji več.¹¹ Namestnik delavskega zaupnika ni bil zaščiten.¹² Udeležba pri stavki je bila odpustni razlog za delavskega zaupnika.¹³ Zasedbo tovarne med stavko so šteli za protipravno dejanje in je bila zato tudi glede delavskega zaupnika odpustni razlog.¹⁴

Po vsem tem vidimo, da delavski zaupniki le niso bili tako zelo zaščiteni, kot bi po besedah zakona o zaščiti delavcev morda pričakovali. To je potrdila tudi praksa, ko je bilo v stavkovnem valu leta 1936 veliko število delavskih zaupnikov odpuščenih z dela.

Glede števila delavskih zaupnikov in števila podjetij, v katerih so bili delavski zaupniki izvoljeni, doslej razpoložljivi viri v fondih Delavske zbornice in Inšpekcije dela ne omogočajo sumarnega pregleda. Delavsko časopisje je objavljalo v glavnem le delne podatke. Po statistiki industrije¹⁵ je bilo leta 1938 na Slovenskem 491 takih obratov, kjer bi morali voliti delavske in nameščenske zaupnike. Glede na velikost obratov bi jih morali v vsej Sloveniji izvoliti okrog 1800. Iz poročil o volitvah delavskih zaupnikov je razvidno, da so jih volili le v slabi polovici obratov.¹⁶ V letu 1937 je bilo do 15. aprila izvoljenih 857 delavskih in nameščenskih zaupnikov v 217 obratih. Skoraj vsi so bili strokovno organizirani, neorganiziranih je bilo le 10 %. Največ zaupnikov je pripadalo Strokovni komisiji in krščanskosocialistični Jugoslovanski strokovni zvezi, manj liberalni Narodno strokovni zvezi in režimski Zvezi združenih delavcev.¹⁷ Do konca leta 1937 je bilo izvoljenih v Sloveniji 1213 delavskih zaupnikov.¹⁸

Leta 1939 se je število delavskih zaupnikov močno povečalo, ker so zaupnike volili tudi v malih obratih z do 10 zaposlenimi delavci.

Delavstvo je sredi tridesetih let skušalo uveljaviti načela enotne fronte tudi prek obratnih delavskih zaupnikov. Predlog je bil, naj pri volitvah delavskih zaupnikov ne glede na strokovno pripadnost vzpostavijo v vseh industrijskih, rudarskih, plavžarskih, prometnih, trgovskih in drugih obratih enotne liste, ki naj bodo izraz in volja vsega zaposlenega delavstva. Obratno zaupniški zbori bi bili nosilci enotnosti delavstva in ena od organizacijskih oblik enotne fronte delavstva.¹⁹ Kjer so se obratni delavski zaupniki pri svojem delu opirali na enotnost in moč delavskih strokovnih in političnih organizacij, so bili dejansko res neposredni zaščitniki delavcev v obratu, ki so nadzorovali točno izvajanje kolektivnih pogodb in socialno zaščitne zakonodaje v podjetju, čeprav so delovali samo v okviru zakona o zaščiti delavcev.

Med vojno delavski zaupniki niso delovali ne v obratih pod italijansko okupacijo, ne v obratih pod nemško ali madžarsko okupacijo. Po osvoboditvi je predsedstvo AVNOJ izdalo 23. julija 1945 nov zakon o delavskih zaupnikih. Že 26. oktobra 1945 je na predlog ministra za socialno politiko DFJ predsedstvo začasne narodne skupščine izdalo njegove spremembe in dopolnitve.²⁰

¹⁰ Odločba Stola sedmorice v Zagrebu z dne 2. maja 1935, Rucner — Strohal, Zbirka rješidaba Stola sedmorice I, Zagreb 1939, stran 449 — navajam po dr. Stojan Bajič, Delovno pravni zbornik, Ljubljana 1940, stran 399.

¹¹ Odločba Stola sedmorice oddelek B v Zagrebu z dne 24. avgusta 1937, Slovenski pravnik III, stran 573 — navajam po dr. Stojan Bajič, Delovno pravni zbornik, Ljubljana 1940, stran 399.

¹² Odločba Stola sedmorice v Zagrebu z dne 3. maja 1938, Organizator 1938, stran 119 — navajam po dr. Stojan Bajič, Delovno pravni zbornik, Ljubljana 1940, stran 398.

¹³ Odločba Stola sedmorice oddelek B v Zagrebu z dne 23. novembra 1937, Organizator 1937, stran 12 — navajam po dr. Stojan Bajič, Delovno pravni zbornik, Ljubljana 1940, stran 399.

¹⁴ Odločba Stola sedmorice oddelek B v Zagrebu z dne 13. septembra 1938, Arhiv za pravne in društvene nauke, Beograd 1939, stran 617 — navajam po dr. Stojan Bajič, Delovno pravni zbornik, Ljubljana 1940, stran 399.

¹⁵ Statistika industrije kraljevine Jugoslavije, Beograd 1941, stran 46.

¹⁶ Arhiv IZDG, fond arhiv Delavske zbornice v Ljubljani, fasc. 47.

¹⁷ Delavec XXIV, 1937, št. 3 in 4, 15. marca in 15. aprila 1937.

¹⁸ Filip Uratnik, Naše delavstvo in naša delavska zakonodaja, Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, stran 519.

¹⁹ Delavski obzornik, 21. decembra 1935.

²⁰ Ur. l. FLRJ 58/1946, str. 767—769.

Zakon o delavskih zaupnikih je določal, da se volijo zaupniki delavcev in uslužbencev v vseh zasebnih, združenih in državnih podjetjih, uradih in ustanovah, v katerih je bilo zaposleno najmanj pet delavcev. **Delavski zaupniki so bili izvoljeni predstavniki delavcev podjetja v odnosu do ljudske oblasti in uprave podjetja, kakor tudi v odnosu do sindikalnih zvez.** Delavski zaupniki so imeli nalogo: 1. da se trudijo za zaščito socialnih, gospodarskih in kulturnih koristi delavcev, nameščenecv in uslužbencev; 2. da pomagajo pri pospeševanju dela in delovne discipline v podjetjih, uradih in ustanovah; 3. da nadzorujejo proizvodnjo in izvajanje načrta v podjetjih, razen v vojnih podjetjih; 4. da pomagajo pristojnim oblastem pri nadzorovanju, kako se izvajajo zakoni, uredbe in predpisi.

Dejavnost delavskih zaupnikov je bila usmerjena na socialno in gospodarsko področje. Socialno področje je zajemalo: 1. posredovanje pri pogajanjih za pripravo in sklenitev kolektivnih delovnih pogodb in nadzorovanje, kako se te pogodbe izvajajo; pri tem sporazumno sodelujejo s sindikalnimi organizacijami; 2. obvezno posredovanje pri preprečevanju ali sporazumnem reševanju vseh sporov, ki bi nastali iz delovnih razmerij; 3. v sodelovanju s sindikalnimi organizacijami in delodajalci sodelovati pri določanju norm, akordnih tarif, povprečnih in minimalnih zaslužkov, kolikor niso bili urejeni s kolektivno pogodbo, ter da nadzorujejo njihovo izvajanje; 4. skrb za dosledno izvajanje vseh ukrepov za zaščito delavcev glede delovnega časa, zdravja, življenja in socialnega zavarovanja, poročati pristojnim oblastem o izvajanju zakonskih predpisov o zaščiti delavcev; 5. dajati upravam podjetij svoja mnenja o sprejemanju in odpuščanju delavcev ter voditi evidenco o obratnih neizgodbah in o tem redno poročati pristojnim oblastem; 6. sodelovati v upravi delavskih ustanov svojega podjetja, v upravi delavskih stanovanj, otroških zavetišč, kuhinj ipd.; 7. delavce in vajence spodbujati k strokovnemu izobraževanju in izpopolnjevanju. Gospodarsko področje je zajemalo: 1. s sindikalno organizacijo, upravo podjetja in pristojnimi ljudskimi oblastmi razvijati delovni elan, dvigati delovno disciplino in se boriti zoper sabotaže; 2. sodelovati na gospodarskem področju za pospeševanje proizvodnje; 3. pri delavcih razvijati smisel za racionalno delo v podjetjih ter na delavskih sestankih obravnavati napake in težave, ki bi ovirale uspešnost proizvodnje, predlagati ukrepe za njihovo odstranitev ter skupaj s sindikalnimi organizacijami organizirati tekmovanje za izboljšanje delovnih metod, povečanje produktivnosti dela, izvajanje proizvodnih nalog in maksimalno izkoriščanje zmogljivosti podjetja.

Glede volitev, števila zaupnikov in njihovih namestnikov je bilo urejeno tako, kot pred vojno. Enako je bilo urejeno glede mandata delavskega zaupnika; trajal je eno leto. Za svoje delo niso prejeli nobene nagrade. Uživali so zaupniško imuniteto; podjetja jih niso smela odpustiti zaradi opravljanja zaupniških funkcij. Lastniki in upravitelji državnih in združenih podjetij, ki bi ovirali delavske zaupnike pri opravljanju njihovih dolžnosti, ali ovirali delo volilnih odborov, bi bili kaznovani z opominom, denarno kaznijo ali prisilnim delom do 3 mesecev. Pri odmeri višine kazni bi se zlasti upošteval sovražen namen in »družbena pokvarjenost« krivca ter ponavljanje dejanja. Za izrekanje kazni so bila pristojna okrajna sodišča.

V razpravi ob sprejemanju zakona o delavskih zaupnikih je bilo prisotno vprašanje razmerja med delavskim razredom, njegovo vlogo in nalogami na družbenoekonomskem področju, in interesi istega delavskega razreda kot nosilca politične oblasti. Glavno razhajanje v razpravljanju o nalogah delavskih zaupnikov je bilo vprašanje njihove pravice do kontrole nad proizvodnjo. Sindikati so v svojem predlogu zahtevali, da morajo imeti delavski zaupniki možnost sodelovati pri izdelavi in izvajanju proizvodnih načrtov ter tudi kontrolah nad upravo podjetja, če le-ta izpolnjuje vse naloge, ki jih ji je nalagala državna oblast. Po tem predlogu naj bi delavski zaupniki kot voljeni predstavniki

delavcev in nameščencev sodelovali pri vodenju podjetja. Temu je nasprotoval predsednik Gospodarskega sveta. Naloga delavskih zaupnikov naj bi bila predvsem na področju urejanja zadev s socialnega področja, tarifne politike in sklepanja kolektivnih pogodb, določanja norm, socialne zaščitne politike. Na gospodarskem področju bi skrbeli predvsem za delovno disciplino, izboljšanje delovne storilnosti, spodbujanje racionalizatorstva, udarništva in delovnih tekmovalnosti.²¹

Delavski zaupniki so torej imeli funkcijo posredne delavske kontrole, vendar le v mejah posvetovalnih pristojnosti do uprave podjetij oziroma do organov ljudske oblasti, medtem ko možnosti sodelovanja pri upravljanju niso imeli. Od osvoboditve pa do prehoda na petletni gospodarski načrt, ko je bilo v Jugoslaviji uvajanje socializma tudi uradno razglašeno, je vloga delavskih zaupnikov, predstavnikov delavcev v podjetju postala odveč.

Prve in edine volitve delavskih zaupnikov po osvoboditvi so bile od 15. januarja do 15. februarja 1946. Na osnovi zakona o delavskih zaupnikih je zvezni minister za socialno politiko izdal uredbo o volitvah delavskih zaupnikov, ki naj se izvedejo v času od 15. januarja do 15. februarja 1946, čeprav je zakon v 5. členu določal, da se volitve izvajajo v mesecu maju vsakega leta.

Vse priprave na prve volitve delavskih zaupnikov je prevzel glavni odbor Enotne strokovne zveze delavcev in nameščencev Slovenije, ker delavska zbornica za Slovenijo v tem času ni več delovala. Vse pristojnosti delavske zbornice v Ljubljani je že od 18. maja 1945 izvajal sindikat, čeprav so bile delavske zbornice odpravljene z uredbo ministra za delo šele 18. aprila 1946 skupaj z odpravo osrednje uprave za posredovanje dela in javnih borz dela.²² Za vse dejavnosti odpravljenih delavskih ustanov je pooblastil enotne sindikate, da jih organizirajo in izvajajo. Zato so sindikati dobili tudi premoženje ukinjenih ustanov (Delavski dom in Delavska zbornica v Ljubljani in vse zgradbe javne borze dela in delavske zbornice v Kranju, Mariboru, Celju in Murski Soboti) in ustrezne prispevke (1 % za borze dela in 0,5 % za delavsko zbornico).

Glavni odbor enotnih sindikatov za Slovenijo je 14. januarja 1946 izdal navodila za izvedbo volitev delavskih zaupnikov, in imenovanih je bilo pet okrožnih volilnih komisij: 1. okrožno mesto Ljubljana; 2. ljubljansko okrožje, ki je obsegalo okraje: Grosuplje, Jesenice, Kamnik, Kranj, Ljubljana okolica, Rakek in Škofja Loka; 3. celjsko okrožje, ki je obsegalo okraje: Celje mesto, Celje okolica, Gornji grad, Slovenske Konjice, Šmarje pri Jelšah, Šoštanj in Trbovlje; 4. mariborsko okrožje, ki je obsegalo okraje: Dolnja Lendava, Ljutomer, Maribor mesto, Maribor desni breg, Maribor levi breg, Murska Soba, Trbovlje, Ptuj in Radgona; 5. novomeško okrožje, ki je obsegalo okraje: Črnomelj, Kočevje, Krško, Novo mesto in Trebnje.

Volilni odbori so bili v vseh podjetjih, uradih in ustanovah. Ti so objavili razpis volitev z razglasom, določili čas in kraj volitev ter sestavili seznam volilcev, ki so bili vsi zaposleni delavci in nameščenci.

Kandidatne liste so lahko predlagale sindikalne organizacije ali skupine delavcev. Če je predlagala kandidatno listo skupina delavcev izven sindikalne organizacije jo je moralo podpisati petkrat toliko delavcev, kolikor se je volilo zaupnikov. V podjetjih do 20 delavcev so volili 1 zaupnika, do 50 delavcev 2 zaupnika, v večjih podjetjih pa na vsakih 50 delavcev še po 1 zaupnika, vendar vseh skupaj ni smelo biti več kot 20 delavskih zaupnikov v enem podjetju. Volili so tudi enako število njihovih namestnikov. Volitve so bile tajne. Če je bila v predpisanem roku treh dni pred volitvami predložena samo ena kandidatna lista, je volilni odbor brez glasovanja proglasil za izvoljene vse kandidate s te liste. »Zaradi enotnosti delavcev in delovne inteligence«, ki naj bi se

²¹ Zdenko Čepič, Vloga in položaj delavskega razreda v jugoslovanski revoluciji (1941–1947). Borec, št. 2, leto 38, Ljubljana 1986, str. 114.

²² Ur. l. FLRJ 33/1946, str. 377.

manifestirala tudi pri volitvah delavskih zaupnikov, glavni odbor enotnih sindikatov ni računal na več kandidatnih list in za volitve niti ni preskrbel glasovnic.

Volitve delavskih zaupnikov so bile manifestativno izvedene v času od 15. januarja do 15. februarja 1946. Glasilo glavnega odbora enotnih sindikatov Slovenije Delavska enotnost je spremljala potek volitev, opozarjala na zastoje in budnost delavstva, da kandidira najboljše delavce za delavske zaupnike, poročala o manifestativnih zbiorih delavcev v nekaterih večjih podjetjih iz raznih krajev Slovenije, števila izvoljenih delavskih zaupnikov pa ni objavila, niti poročala, ali so bile volitve izvedene povsod.²³

Med tem so razprave o pomenu in vlogi delavskih zaupnikov potekale med glavnim odborom enotnih sindikatov in gospodarskim svetom. Sindikati so preko delavskih zaupnikov zahtevali večjo vlogo v gospodarstvu, gospodarski svet in oblastne strukture pa so vlogo delavskih zaupnikov potiskali zgolj v socialno in kulturno področje. Številne spremembe in dopolnitve zakona o delavskih zaupnikih niso bile zgolj formalno pravne, ampak vsebinske narave. Novoizvoljeni delavski zaupniki se še prav konstituirali niso, ko so že bili predlogi za nove spremembe zakona, in 16. julija 1946 je izšlo novo, spremenjeno, dopolnjeno in prečiščeno besedilo zakona o delavskih zaupnikih.²⁴ Ta zakon pa je veljal manj kot pol leta; ko je bil 12. decembra 1946 sprejet zakon o inšpekciji dela, ki je prevzel samo nekatere določbe s socialnozaščitnega področja, je zakon o delavskih zaupnikih prenehal veljati.²⁵ Prvi in edini delavski zaupniki po osvoboditvi niso dokončali svojega mandata.

V Avstriji so bili delavski zaupniki uvedeni po prvi svetovni vojni, tako kot pri nas. Tudi njihova organizacija je bila enaka. V Avstriji, kjer so samo po priključitvi k Nemčiji 1938 in med drugo svetovno vojno prekinili normalni razvoj delavske zakonodaje, je tudi sedaj v veljavi ustanova delavskih zaupnikov, delavski zaupniki so konstituirani v obratni svet. Avstrijski veljavni sistem delavskih zaupnikov je urejen v glavnem tako, kot je opisan v tej razpravi za obdobje med obema vojnama pri nas. Nekoliko so povečane pristojnosti v smeri večje veljave delavskega soupravljanja.

V obratih z več kot 5 zaposlenimi volijo **delavskega zaupnika**, v podjetjih z več kot 20 delavci pa **obratni svet**,²⁶ ki ga volijo vsi zaposleni delavci s tajnimi volitvami. Število članov obratnega sveta zavisi od števila zaposlenih delavcev; v obratih z 20 do 50 delavci ima obratni svet 3 člane, v obratih s 50 do 100 delavci ima 4 člane, in v večjih obratih za vsakih nadaljnjih 100 delavcev volijo še po enega člana obratnega sveta. V velikih tovarnah z več kot 1000 delavci se za vsakih 500 delavcev nad 1000 poveča število članov obratnega sveta še za enega člana. Pri velikem številu zaposlenih se obratni svet konstituirajo ločeno za delavce in za nameščence.

Obratni sveti so odgovorni samo zboru delavcev obrata in uživajo zaupniško imuniteto.

Zanimiva je tudi sestava obratnega sveta v velikih podjetjih, kjer člane obratnega sveta volijo sicer vsi zaposleni delavci, izvoljeni so pa lahko tudi zunanji člani pod določenimi pogoji. V podjetjih, kjer volijo najmanj 4 člane obratnega sveta (50 do 100 zaposlenih ali več), je lahko ena četrtina njihove sestave iz članov, ki niso zaposleni delavci tega podjetja.

Zaupniško funkcijo opravljajo brezplačno v prostem delovnem času, če je to le mogoče. Samo v velikih podjetjih je določeno število članov obratnih svetov oproščeno delovnih obveznosti. V obratih z več kot 200 delavci je to en

²³ Delavska enotnost, glasilo enotnih strokovnih zvez delavcev in nameščencev Slovenije, leto I.; št. 2 z dne 11. januarja, št. 3 z dne 18. januarja, št. 4 z dne 25. januarja, št. 6 z dne 8. februarja, št. 7 z dne 15. februarja in št. 8 z dne 22. februarja 1946.

²⁴ Ur. l. FLRJ 58/1946, str. 767–769.

²⁵ Ur. l. FLRJ 100/1946, str. 1291.

²⁶ Dr. Gerhard Weissenberg, Das Wichtigste über die Sozialverhältnisse der österreichischen Arbeitnehmer, Wien 1968, str. 22–23; Dr. Walter Schwarz, dr. Günther Löschnigg, Arbeitsrecht, Graz 1983, zweite bearbeitete Auflage, str. 397–403, 433–441.

član, v obratih z več kot 1000 delavci sta dva, in v obratih z več kot 5000 delavci so trije člani obratnega sveta oproščeni delovnih obveznosti.

Naloge obratnega sveta so: 1. socialnopolitično področje (dogovarjanje o delovnem redu, nadzorovanje socialne zakonodaje ipd.); 2. personalnopolitično področje (pravica soodločanja pri dolgotrajnejših premestitvah delavcev na druga delovna mesta, mnenje o odpustih); 3. gospodarskopoliitično področje (pravica predlagati gospodarske ukrepe, pravica vpogleda v bilance, pravica do informacij o gospodarskem položaju obrata, naznanjati Gospodarski komisiji tako gospodarjenje, ki bi bilo škodljivo za skupne gospodarske koristi; delegiranje obeh članov obratnega sveta v nadzorni svet svojega obrata.

Zbor delavcev obrata lahko predpiše obratni prispevek v višini 0,5 % bruto plače za potrebe poslovanja obratnega sveta in za ustanove delavskega skupnega standarda. Iz tega obratnega prispevka se oblikuje obratni fond, ki ga kontrolira delavska zbornica.

Delavske zbornice²⁷ kot zakonite interesne predstavnice delavstva obstajajo v vseh zveznih deželah. Članstvo v delavski zbornici je za vse delojemalce obvezno. Delavske zbornice imajo za potrebe svojega poslovanja redne prispevke v višini 0,5 % delavskih bruto zaslužkov in jih za zbornico pobirajo socialnozavarovalne ustanove skupaj s svojimi prispevki. Organe delavske zbornice volijo vsi zaposleni delavci. V praksi so to istočasno tudi sindikalni funkcionarji.

Delavske zbornice imajo pravico dajati svoja mnenja o vseh zakonih s svojega področja; predlagatelj delavskih zakonov je moral predhodno dobiti mnenje delavske zbornice. Vse delavske zbornice so združene v Avstrijsko delavsko zbornico s sedežem na Dunaju.

Zusammenfassung

BETRIEBSRÄTE

France Kresal

Betriebsräte waren als Vertrauensleute Vertreter der Arbeiterschaft in einzelnen Betrieben, Vermittler bei Streitigkeiten zwischen Arbeitnehmern und Arbeitgebern sowie Hüter der den Arbeitsschutz sichernden Gesetzgebung. Gewählt wurden sie von allen Beschäftigten in Industrie-, Handwerks-, Handels- und anderen Betrieben, mit mehr als 10 Arbeitern. Die Zahl der Betriebsräte in einem Betrieb hing von der Zahl der Arbeiter und Angestellten ab, von denen bis zu 50 drei, jede weiteren 50 noch je einen Betriebsrat zu beanspruchen hatten, doch konnte es in einem Betrieb nicht mehr als 16 Räte geben. Sie genossen Vertrauensimmunität und durften vom Betriebsleiter wegen ihrer Tätigkeit nicht gekündigt oder auf andere Weise bei ihrer Arbeit behindert werden. Ihr Mandat galt für ein Jahr; sie durften ohne Einschränkung wiedererwählt werden. Zu den Aufgaben der Betriebsräte gehörte der Schutz der wirtschaftlichen, sozialen und kulturellen Interessen der Arbeiterschaft. Sie wirkten mit beim Abschluß von Kollektivverträgen, sie schlichteten aus dem Arbeitsverhältnis hervorgehende Streitigkeiten zwischen Arbeitern und Arbeitgebern, sie sorgten dafür, daß Vorschriften, betreffend Arbeitszeit, Gesundheit und Leben der Arbeiter eingehalten wurden, sowie die Sozialversicherungsvorschriften; ferner vermittelten sie bei der Festlegung von Akkordtarifen, von Durchschnitts- und Minimallöhnen.

In Slowenien wurden bereits im Dezember 1918 Betriebsräte eingeführt, in ganz Jugoslawien aber mit dem Gesetz über den Arbeitsschutz aus dem Jahr 1922. Von einer koordinierten Tätigkeit der Betriebsräte im ganzen Staat kann man aber erst vom Jahr 1927 an sprechen. In Bergwerks- und Metallurgiebetrieben wurde diese Funktion von den Arbeitervetretern der Bergmannsgenossenschaften ausgeübt. In Betrieben des Staatsmonopols wurden Betriebsräte erst 1935 eingesetzt, in den öffentlichen Verkehrsbetrieben 1929. Während des Krieges ruhte die Arbeit der Betriebsräte. Nach der Befreiung wurden Betriebsräte für alle Arbeiter eingeführt, doch fanden nur ein einzigesmal Betriebsratswahlen statt, da die Betriebsräte im Dezember 1946 eingestellt und deren Funktion auf die Arbeitsaufsicht übertragen wurde.

²⁷ Ibidem.